

УДК 811'161'37

DOI <https://doi.org/10.26661/2414-9594-2019-2-14>

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИОКРЕМЛЕННЯ ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНИХ ВАРІАНТІВ БАГАТОЗНАЧНИХ ДІЄСЛІВ (НА МАТЕРІАЛІ ДІЄСЛОВА *ЗАЛИШИТИ*)

Жуйкова М. В.

Східноєвропейський національний університет ім. Лесі Українки

mzhujkova@ukr.net

Ключові слова:

предикат, полісемія, лексичне значення, лексико-семантичний варіант, метамова, словникова дефініція.

У статті розглядається проблема розмежування континуума вживань багатозначного дієслова на окремі лексико-семантичні варіанти. Показано, що для цього необхідно виокремити семантичні компоненти, релевантні для кожного типу ситуацій. Для побудови аналітичних дефініцій деяких значень дієслова *залишити* використана метамова семантичного опису, запропонована Ю. Апресяном.

Однією з найскладніших проблем і лексичної семантики як теоретичної дисципліни, і практичної лексикографії є осмислення й опрацювання полісемії. Полісемія справедливо трактується лінгвістами не лише як одна з найважливіших ознак мовної системи, а й як вербальна реалізація складних когнітивних процесів пізнання світу. Попри те, що багатозначності як мовному явищу загалом та його типологічним різновидам присвячено величезну кількість лінгвістичних праць, у межах загальної проблематики залишаються численні лакуни, які не були в зоні уваги дослідників. Характеризуючи лексико-семантичну категорію багатозначності, науковці апелюють передусім до реалій позамовного світу, пор.: “Під полісемією (багатозначністю) розуміють здатність слова мати одночасно декілька значень (семем), тобто позначати різні класи предметів, явищ, дій, процесів, ознак та відношень” [4, с. 189]; “Полісемія – наявність у семантичній структурі мовної одиниці двох і більше значень, тобто віднесеність її до двох чи більше об’єктів позначення” [6, с. 502]. Пор. інше визначення полісемії, що його дала О. Селіверстова, сперте на поняття інформації: “Слово полісемантично або багатоваріантно, якщо інформація, що вноситься лексемою цього слова, в різних контекстах неоднакова” [5, с. 131].

Наведені визначення заторкують важливі аспекти полісемії (співвіднесеність полісемантів із різними класами позамовних явищ, відмінність інформації, яку можна отримати з різних контекстів, де вжиті різні значення багатозначного слова). Однак легко бачити, що запропоновані визначення, і особливо останнє, можуть бути правильно застосовані і до тих одиниць, що традиційно розглядаються як лексичні омоніми. Також важливо зауважити, що ці потрактування полісемії базуються на припущенні, що лінгвісту наперед відомі відношення між певними мовними одиницями з однаковою планом вираження, а також їх статус у мовній системі (моносемічність, полісемічність чи омонімічність), і йому залишається лише виявити в цих одиницях характерні прояви певного статусу й описати їх. Насправді проблема

полягає в іншому: яким чином, маючи континуум вживань якоїсь одиниці, визначити в ньому дискретні, осібні явища, яким можна було би приписати статус окремих значень у межах структури полісемії. Проблема розподілу масиву контекстів (вживань) між окремими значеннями конкретного дієслова зазвичай не має однозначного розв’язку, у чому легко переконатися, звернувшись до різних тлумачних словників. Трудність з опрацюванням дієслів викликана тим, що вони призначені для вербалізації позамовних ситуацій, які мають багато складових, причому деякі з цих складових можуть у певних межах варіюватися, набувати різної ваги тощо.

Знайти настільки суттєві відмінності між різними вживаннями того ж предиката, щоб можна було надати їм статус різних лексико-семантичних варіантів, непросто. У словниковій практиці, що склалась у слов’янських (і не тільки) мовах, для тлумачення дієслів часто використовується прийом підбору синонімічних виразів, семантика яких близька до семантики пояснюваного слова. Однак такий спосіб побудови дефініції часто дає неадекватне уявлення про значення через свою наближеність і неточність. Часто трапляється так, що обрані для тлумачення одиниці самі потребують тлумачення через свою багатозначність. Див. опис дієслова *credere* у відомому словнику італійської мови авторства Ніколя Дзінгареллі:

Credere 1. Ritenere vero. 2. Stimare, giudicare, reputare. 3. Ritenere probabile o opportuno [9, p. 285] (*Bipumu*. 1. Вважати правдивим. 2. Оцінювати, вважати, висловлювати судження. 3. Вважати можливим або доцільним). Двічі вжите для опису семантики заголовного слова дієслово *ritenere* має, згідно з тим же словником, чотири значення, причому четверте тлумачиться за допомогою тих самих предикатів, що використані для пояснення дієслова *credere*: *Ritenere* 4. credere, giudicare, stimare [9, p. 918]. Таким чином дієслова переміщуються по колу, з правої частини словникової статті у ліву, а потім знов у праву, утворюючи малоінформативне замкнене коло.

Подібний підхід, попри свою доступність, орієнтацію на масову мовну свідомість і поширення в словниковій практиці, не може дати точного і вичерпного опису плану змісту лексем; він не дає змоги виявити відмінності не лише між лексико-семантичними варіантами, а й між окремими словами. Що більше, подібний спосіб тлумачення не спроможний пояснити, чому одні слововживання з тим самим словом мовці вважають правильними, а інші неправильними чи неможливими.

Як вказує Юрій Апресян, один із засновників Московської семантичної школи, адекватно побудовані тлумачення “мають бути повними (умова необхідності), ненадлишковими (умова достатності) та не тавтологічними” [2, с. 14]. При побудові адекватних дефініцій предикатів (передусім дієслів) необхідно враховувати ті аспекти ситуацій, які є обов’язковими і визначальними для того чи того значення. У структурі речення ці визначальні аспекти ситуацій виражаються іменними мовними одиницями, що доповнюють предикат і мають статус різних семантичних актантів. Правильні тлумачення семантики предиката обов’язково передбачають включення в них семантичних актантів, а також опис релевантних властивостей актантів. Усі дефініції дієслівної лексики, що подано у таких відомих лексикографічних проєктах, виконаних під керівництвом Ю. Апресяна, як “Новый объяснительный словарь синонимов русского языка” та “Активный словарь русского языка”, мають структуру сентенцій, тобто розгорнутих конструкцій з описуванням дієсловом у ролі присудка, див. докладніше [2, с. 16–20]. Такий спосіб тлумачення якнайкраще забезпечує дотримання всіх вимог, які висуваються до дефініцій у межах Московської семантичної школи (необхідність і достатність всіх включених ознак, а також нетавтологічність опису).

Мета статті – побудувати аналітичні дефініції різних значень багатозначного дієслова, описати прийоми їх розмежування, спираючись як на внутрішньомовні чинники, так і на відмінності в референтних ситуаціях. Завданнями нашого дослідження є також виокремлення семантичних компонентів, релевантних для різних лексико-семантичних варіантів. Об’єктом для аналізу обрано дієслово *залишити* в двох значеннях, пов’язаних з переміщенням суб’єкта у просторі; ці два значення було обрано саме тому, що між відповідними позамовними ситуаціями спостерігаються ознаки подібності.

Дієслово *залишити* трактують у академічному тлумачному “Словнику української мови” (СУМ) через його видовий корелят недоконаного виду. Для розглядуваної видової пари словник подає сім значень з декількома підзначеннями:

ЗАЛИШАТИ, недок., **ЗАЛИШИТИ**, док.

1. кого, що. Вирушаючи звідкись або кудись, не брати із собою кого-, що-небудь // Вирушаючи звідкись, класти, поміщати щось де-небудь для когось.

2. що. Віддавати, передавати в чиє-небудь користування, закріплювати за ким-, чим-небудь щось.

3. що. Бути причиною появи, виникнення чого-небудь, спричиняти щось.

4. що. Відкладати, зберігати щось для кого-, чого-небудь // Не змінювати, зберігати в попередньому стані, положенні.

5. кого. Пропонувати кому-небудь або примушувати когось затриматися десь, не покидати якого-небудь місця і т. ін. // Затримувати когось на якій-небудь посаді; не звільняти з якоїсь посади.

6. кого, що. Іти, вирушати звідкись, покидати кого-, що-небудь // Звільнитися з посади, йти з установи і т. ін. // Розлучатися з ким-небудь, позбавляти когось своєї уваги, любові, турбот і т. ін.

7. що, також з інфін. Переставати, припиняти щось робити // Припиняючи яке-небудь заняття, відходити від знаряддя, предмета дії [7].

Усі подані тлумачення мають вигляд синонімічних чи описово-синонімічних конструкцій, у яких включено максимально близьке за змістом дієслово чи декілька дієслів, здебільшого з мінімальними уточненнями (див. “не змінювати, зберігати”, “переставати, припиняти щось робити”). Звертає на себе увагу подібність тлумачень першого (ЛСВ-1) та шостого (ЛСВ-2) значень, у них буквально повторюються ті самі слова (*вирушаючи – вирушати звідкись*), використовують одиниці з близькою семантикою: *не брати з собою; покидати*. Саме ці два значення ми розглянемо докладніше в межах цієї статті.

Як відомо, об’єднання в одній словниковій статті двох дієслів, що належать до різних видів, диктується намаганням заощадження місця, однак часто призводить до хибних трактувань семантики. У цій статті ми не обговорюватимемо спеціально відмінність у семантиці дієслів *залишити* та *залишати*, проте важливо наголосити, що перфектне *залишити* в більшості вживань належить до моментальних. Це означає, що воно не допускає кореляції типу ‘процес – результат цього процесу’ (його корелят недоконаного виду не може вживатися в актуально-тривалому значенні, яке позначає процеси), див. [1, с. 219–231]. Ця важлива обставина вимагає включення у дефініції дієслів доконаного виду такого параметра, як виділена точка на часовій осі (**момент Т**).

Виходячи з факту майже тотожних засобів, ужитих при тлумаченні названих значень у СУМ, цікаво виявити реальну міру їх семантичної близькості, спільні та диференційні ознаки. Очевидно, що вони, на відміну від більшості інших ЛСВ цього слова, стосуються динамічних ситуацій з переміщенням суб’єкта у просторі, з його поступовим рухом від певної точки. У першому наближенні ситуації, позначувані обидвома значеннями, можна описати так: суб’єкт рухається в просторі, віддаляється від певної точки, а об’єкт продовжує перебувати в цій точці, не міняє свого просторового розташування.

Пор. контексти з дієсловом *залишити* у першому значенні:

(1) *Не розмислюючи довго, він залишив у лікарні свої речі й пішки повернув на південний захід...*
Б. Антоненко-Давидович, За ширмою.

(2) *Повертаючись із далеких доріг, забрів надвечір до Дамаска втомлений та голодний волоцюга. Він ніс драгий мішок із лахміттям, не вартим і ламаного шага. "Залишу, – думає заброда, – ці злидні в когось із крамарів. А сам подивлюся, де що погано лежить".*
А. Кримський, Краса у розумі.

У (1) та (2) описано дві подібні ситуації переміщення суб'єкта з того локатива, у якому він знаходився у певний момент часу. Помітно, що рух суб'єкта може бути або виражений безпосередньо, через лексеми з семантикою руху (*пішки повернув*), або з'являтися на рівні імплікатури, латентного змісту, що його носій мови сам виводить із розуміння типової ситуації (наприклад, заброда має намір пошукати те, що можна вкрасти, отже, читач очікує, що він збирається переміститися кудись з певного локуса).

Шосте значення дієслова *залишити* представлено у таких контекстах:

(3) *Нарешті відтанцювали, і пора до вечері братися. Ганна залишила сумного Гната і пішла помагати застеляти стіл та носити страви.* У. Самчук, Марія.

(4) *Елісеба швидко збрала свої клунки, навантажила на осла й залишила заїзд.* Л. Мосендз, Останній пророк.

(5) *Настя залишила подвір'я останньою.* У. Самчук, Волинь.

Ці вживання мають одну відмінність, на якій варто зупинитися. Попри те, що словник подає для ЛСВ-6 сполучуваність з іменами класу як живих істот (*кого*), так і неживих предметів (*що*), у конструкціях з різними класами імен є відчутна різниця у змісті. Можна зауважити, що в прикладі (3) у знахідному відмінку стоїть іменник, що позначає особу, а локатив не названо; однак очевидно, що мовці мислять локатив як необхідний складник ситуації: суб'єкт та об'єкт знаходились в одному місці до того часу, поки суб'єкт не перемістився з нього. Що ж до контекстів (4) та (5), то формально в цих реченнях є прямий додаток, проте це не об'єкт як в (3): ідеться про позначення тої частини простору, де розташовувався суб'єкт до початку руху, тобто про іменник з локативною семантикою: *Елісеба залишила заїзд* = *Елісеба вийшла із заїзду*, *Настя залишила подвір'я* = *Настя вийшла (вибігла) з подвір'я*. Ця обставина є свідченням необхідності розділяти дієслова у вказаних контекстах попри те, що у всіх вживаннях дієслова *залишити* у цьому ЛСВ є інтегральний компонент (суб'єкт рухається від певного місця у просторі).

Порівнюючи контексти з ЛСВ-1 та ЛСВ-6, зауважуємо, що при дієслові ЛСВ-1 обов'язково має бути локатив, який позначає початкову точку переміщення (*він залишив у лікарні свої речі*), а при ЛСВ-6 семантичний локатив або відсутній як в (3), або вводиться в позиції прямого додатка як в (4) та

(5). Розгорнуте аналітичне тлумачення для ЛСВ-1, де дія, названа цим дієсловом, прив'язана до певного моменту часу, можна представити таким чином:

До моменту T₁ S та O існують в Loc.

У момент T₁ суб'єкт свідомо каузує своє переміщення з Loc і через час t починає існувати в не-Loc.

У момент T₁ S свідомо каузує не-переміщення O, у результаті чого через час t O продовжує існувати в Loc.

Для того щоб окреслити клас об'єктів і виключити з нього те, що не може входити у правильні конструкції, пропонуємо додати в тлумачення таке уточнення:

Суб'єкт має потенційну спроможність (як фізичну, так і узуально-поведінкову) перемістити O з Loc.

Вводячи це уточнення, ми маємо на увазі, що до класу об'єктів входять лише такі елементи, які в принципі можуть бути переміщені об'єктом, переміщення яких є типовим для людського колективу. Для правильного вживання ЛСВ-1 важливо, щоб суб'єкт мав потенційну фізичну або іншу можливість, віддаляючись від локатива, переміщувати об'єкт із собою, тобто міг цей об'єкт кудись понести, повезти, повести, потягнути, покотити тощо. Тут можуть існувати дещо різні ситуації залежно від того, об'єкт живий чи неживий. З одного боку, ідеться про фізичні можливості, що чітко виявляється у випадках, коли об'єкт неживий, співмірний за вагою і розмірами із суб'єктом, див. вище (1) та (2). Суттєво також, щоб неживий предмет не був зафіксованим на певному місці, мав просторову автономність (через це неправильно **Він залишив камінь у стіні*, якщо йдеться про камінь, вмурований у стіну, але правильно *Він залишив камінь біля стіни*, якщо описано камінь, який, приміром, з неї випав). З іншого боку, обмеження класу об'єктів при предикаті *залишити* в першому значенні пов'язане з поняттям поведінкової норми, тобто має етичну природу: у розвинених суспільствах прийнято, що люди розпоряджаються своїми власними речами або тими, що нікому не належать. Тому було би неприродно вживати дієслово *залишити*, описуючи ситуацію, коли людина покидає готельний номер і не виносить з нього ковдру, подушку, дзеркало, картину чи інші подібні речі, хоча дефініція, подана у словнику ('вирушаючи звідкись або кудись, не брати із собою кого-, що-небудь'), формально такі конструкції легетимізує (див. **Він залишив у готельному номері дзеркало, у вагоні ковдру, в кафе крісло* тощо). Речення на кшталт *Він залишив в інтернет-кафе комп'ютер* має сенс, якщо йдеться про власний комп'ютер суб'єкта (*залишив свій комп'ютер*).

Якщо ж об'єкт позначений іменником з категорії 'живе' і входить до класу людей, то мають значення не його фізичні виміри та приналежність, а інший аспект, а саме – соціальні стосунки між суб'єктом і об'єктом: суб'єкт завжди має вище положення в певній ієрархії, наприклад, віковій, сімейній, професійній, статусній, гендерній, що дає йому певні

можливості щодо ставлення до об'єкта, див. (6) та (7).

(6) *Середущий брат думає вголос: – Що нам зробити, аби ці гроші забрати? – Зведемо його [молодшого брата] у темний ліс і там залишимо, – радить старший.* Казки Підгір'я.

(7) *Коли паровоз, набираючи швидкість, зник з очей, лейтенант звелів Ромашову й Магазанику вилізти на дах станції і стежити за всім, що робиться довкола. Данила він залишив на пероні, а сам пішов у кімнату начальника станції.* М. Стельмах, Чотири броди.

На нашу думку, для ЛСВ-6 потрібно будувати два аналітичних тлумачення, які відрізняються залежно від того, який саме іменник стоїть у знахідному відмінку. Якщо в конструкції представлений лише локатив (виражений іменником з класу 'неживе'), то достатньо двох складників:

До моменту T₁ S існує в Лос.

У момент T₁ суб'єкт свідомо каузує своє переміщення з Лос і через час t починає існувати в не-Лос.

Аналогічно тлумачаться правильні речення з предикатами *вийти, виїхати* тощо, оскільки вони також вимагають вказівки на початкову точку руху, проте ці предикати інформативно багатші порівняно із *залишити* (вони також вказують на спосіб переміщення суб'єкта).

Для тих контекстів, де об'єкт виражений іменником з класу 'живе', як у (3), пропонуємо таку дефініцію:

До моменту T₁ S існує в Лос.

До моменту T₁ O (особа) також існує в Лос, причому між S та O є контакт.

У момент T₁ суб'єкт свідомо каузує своє переміщення з Лос і через час t починає існувати в не-Лос.

Через час t O (особа) продовжує існувати в Лос. Контакт між S та O не існує.

Ця дефініція може бути пристосована для підзначення, яке подано в словнику до ЛСВ-6 ('розлучатися з ким-небудь, позбавляти когось своєї уваги, любові, турбот і т. ін.'). Для цього слід перемістити фокус уваги з просторового положення та переміщення суб'єкта на інший аспект ситуації, а саме розривання ним контакту з об'єктом. У конструкціях *він залишив сім'ю напризволяще, він залишив сестру маленькою* дієслово акцентує на довготривалій відсутності контакту між суб'єктом та об'єктом, яку ініціював суб'єкт. Пор. також (8), де розривання контакту мислиться як незворотна подія:

(8) – *Ваше становище не найгірше, – продовжував учитель. – Ви залишили наречену напередодні шлюбу. Прикро, але не трагічно.* В. Гжицький, Ніч і день.

Інше підзначення ('звільнитися з посади, йти з установи і т. ін.') передбачає зміщення акценту на припинення того роду діяльності, яка була характерна для суб'єкта у названому локативі (*Він залишив завод / університет* означає не просто 'він перестав знаходитися на заводі / в університеті', а

'перестав працювати / вчитися'), причому видимою причиною припинення діяльності суб'єкта є саме його переміщення із відповідного локатива. Однак в обох підзначеннях нейтралізується компонент ситуації, який стосується руху в просторі: у фокусі уваги мовця опиняється не власне переміщення, а його результат.

Інше питання, яке виникає у зв'язку із семантичним навантаженням предиката *залишити* у різних контекстах, стосується віднесення конкретних вживань цього слова до першого або до шостого значення, якщо в конструкції включено іменник на позначення особи у формі прямого додатка. Деякі подібні конструкції загалом допускають подвійну інтерпретацію, див.:

(9) *Залишить Бертольдо мусив / Молодую Ізідору, / У неділю вранці-рано / Вже він вирушив із двору.* Леся Українка, Давня казка.

Для розмежування контекстів на кшталт (3), з одного боку, та на кшталт (6), з іншого, пропонуємо прийом, заснований на аналізі парадигматичних зв'язків дієслова *залишити*. Виразна різниця між ЛСВ-1 та ЛСВ-6 полягає в тому, що ситуація, названа дієсловом у ЛСВ-1, може мати альтернативну ситуацію, позначену антонімічним до *залишити* предикатом *взяти з собою*; про їх семантику див. докладно у нашій статті [3]. Для ЛСВ-6 аналогічної альтернативної ситуації нема. Отже, якщо з точки зору мовця суб'єкт реалізує щодо особи одну з можливих альтернатив (каузує переміщення особи з локатива чи не каузує), його рух маркується дієсловом у ЛСВ-1. Пор. цікаву народну приповідку, зафіксовану Іваном Франком: *Ішовши на ярмарок, треба дома честь лишити* [8, с. 368], де позиція об'єкта зайнята іменником з абстрактним значенням; мовцям і слухачам зрозуміло, що саме означає образний вираз *лишити честь вдома* і яку він має альтернативу. Якщо ситуації, позначені дієсловом *залишити*, не допускають такої альтернативи, варто віднести контекст до ЛСВ-6. Наприклад, у (9) описано початок походу на війну; очевидно, що варіант брати з собою молоду дружину як можливий не розглядається, тому логічно вважати, що Леся Українка мала на увазі не ЛСВ-1, а інше значення, ЛСВ-6. Див. також контекст (10), де в ряду однорідних членів при предикаті *залишити* використане слово, що позначає особу:

(10) – *Ти брешеш, хлопе, ти брешеш! Не може бути, щоб гетьман залишив свою резиденцію і булаву й жінку й втік!* Б. Лепкий, Крутіж.

У позиції прямого додатка в (10) названо три іменника причому лише один з них семантично близький до локатива (*резиденція*), а два інших на перший погляд можна назвати об'єктами дії, адже вони позначають особу і предмет. Проте описана ситуація також не може бути потрактована як реалізація одного з двох можливих варіантів, тим більше, що слово *булава* вжите тут у метонімічному значенні і вказує на статус та функції гетьмана, тобто не є назвою конкретного фізичного об'єкта.

Розгляньмо також семантичне відгалуження ЛСВ-1, яке описує ситуацію забування об'єкта в певному місці. На основі ЛСВ-1 розвивається підзначення 'забути', яке, як це не дивно, не зафіксоване у СУМ, хоча широко використовується у розмовному мовленні і доволі часто в художніх текстах, див.:

(11) *Мирослава удавано зітхнула: – Тільки на мої гіркі сльози зважили: насипали свого чарівного зерна в шапочку. Я тоді скинула рукавиці, щоб і в них сипнули, та не вийшло по-моєму. – Отам, у селекціонерів, і залишила рукавички? – Еге. М. Стельмах, Чотири броди.*

Розпізнати це підзначення за лексичним вираженням класу об'єктів вкрай складно. До цього класу не входять живі істоти (а саме ті з них, що мають здатність автономно рухатися), тому неможливо: **Я залишив <забув> у вагоні <у школі, у парку> сестру*; речення типу *Я забув у вагоні собаку* описують радше ситуацію з іграшковою собакою. Не можна також забути частину власного тіла (голову, руку) або частину одягу, якщо суб'єкт його не знімав, оскільки внаслідок переміщення суб'єкт і об'єкт набувають різного просторового положення. Об'єкт "забування" належить до класу предметів, які перебувають в особистій сфері суб'єкта; умовно кажучи, це предмети, про які суб'єкт може сказати: "*Це моє. Я зроблю з ним все, що захочу*". Проте аналітична дефініція не може бути побудована шляхом перерахування допустимих реалізацій класу об'єктів. Більш раціонально вказати в дефініції на той факт, що переміщення об'єкта з локатива є типовим, характерним явищем, інакше кажучи, нормою поведінки, яка прийнята у певному суспільстві. Другий важливий аспект ситуації – втрата суб'єктом контролю над деякими її складовими, а саме – несконцентрованість уваги на об'єкті. У той момент, коли суб'єкт приймає рішення щодо свого переміщення з локатива, він не приймає жодного рішення щодо об'єкта, який одночасно знаходиться в цьому ж локативі і входить у його особисту сферу. У СУМ розглядуване підзначення дієслова *залишити* взагалі не відмічено, а його синонім *забувати* / *забути* тлумачиться за допомогою лексичної одиниці *неуважність*: 'не брати із собою, залишати щонебудь через неуважність' [7]. Пропонуємо таку аналітичну дефініцію для підзначення ЛСВ-1 'забути':

До моменту T_1 S та O існують в Loc.

У момент T_1 суб'єкт свідомо каузує своє переміщення з Loc і через час t починає існувати в не-Loc.

У момент T_1 S не приймає жодного рішення щодо O, у результаті чого через час t O продовжує існувати в Loc.

Суб'єкт має потенційну спроможність перемістити O з Loc; переміщення O з Loc є поведінковою нормою.

На відміну від основного визначення ЛСВ-1, запропонованого вище, ця дефініція містить

додатковий компонент 'S не приймає жодного рішення щодо O', причому він стосується ментальної поведінки суб'єкта (власне, відсутності ментальної дії, очікуваної у типових ситуаціях переміщення об'єкта разом із суб'єктом). Аналогічний семантичний компонент у дещо іншій формі ми включили у тлумачення ЛСВ-1 ('S свідомо каузує непереміщення O'), де компонент 'свідомо' вказує на прийняття рішення. Таким чином, при вживанні ЛСВ-1 в обох його різновидах ('залишити щось свідомо' і 'забути') наявний той складник ситуації, який є неспостережувальним для зовнішнього спостерігача. Крім того, сам вислід двох різних ситуацій виявляється для суб'єкта однаковою ('через час t O продовжує існувати в Loc'). Різниця лише в тому, прагнув суб'єкт такого результату чи ні. Тому для *залишити* у ЛСВ-1 дефініція може бути доповнена вказівкою на параметр ситуації 'мета': якщо результат ситуації (знаходження об'єкта в локативі) був метою суб'єкта, маємо основне ЛСВ-1, а якщо цей результат не був метою суб'єкта, то реалізоване його підзначення 'забути'. Наслідком забування часто є відсутність у суб'єкта (або мовця) інформації про те, де знаходиться об'єкт; у таких випадках мовець вживає при предикаті *залишити* локатив, виражений неозначеним прислівником *десь*.

Висновки. Необхідною передумовою побудови адекватної дефініції певного дієслова чи окремого ЛСВ є, по-перше, виявлення його семантичних актантів, а по-друге, тих релевантних ознак позамовних ситуацій, що створюють його своєрідність і дають змогу відрізнити семантику одного слова від семантики інших. Для формування такого тлумачення якнайкраще підходить метамова семантичного опису, яка містить лише однозначні одиниці. Як показав наш аналіз двох ЛСВ дієслова *залишити*, лише частина ознак позамовних ситуацій безпосередньо сприймається суб'єктом свідомості. До таких належать передусім два компоненти: 'знаходження суб'єкта чи об'єкта в певному локативі', 'переміщення в просторі'. Інші складники ситуації, виділені нами для двох значень дієслова *залишити* та трьох їхніх підзначень, що також виявляють високу міру релевантності, не можуть бути сприйняті органами відчуттів людини. Такі характеристики ситуації, як 'суб'єкт має потенційну спроможність перемістити об'єкт з локатива', 'переміщення об'єкта з локатива є суспільною поведінковою нормою', 'у момент T_1 суб'єкт не приймає жодного рішення щодо об'єкта', не мають зовнішніх проявів і не спостерігаються. Подібні ознаки можуть бути усвідомлені лише шляхом інтроспективних спостережень, здійснених лінгвістом.

Перспективи подальших досліджень зумовлені необхідністю побудувати аналітичні дефініції для значної кількості одиниць природної мови, зокрема української.

ЛІТЕРАТУРА

1. Апресян Ю. Д. Глаголы моментального действия и перформативы в русском языке *Интегральное описание языка и системная лексикография*. Москва : Школа “Языки русской культуры”, 1995. С. 219–241.
2. Апресян Ю. Д. Об Активном словаре русского языка *Активный словарь русского языка* / отв. ред. Ю. Д. Апресян. Москва : Языки славянской культуры, 2014. Т. 1. А–Б. С. 5–36.
3. Жуйкова М. Про один тип дієслівної антонімії (*залишити vs взяти з собою*). *Філологічні студії*. № 2. 1999. С. 31–43.
4. Новиков Л. А. Семантика русского языка. Москва : Высшая шк., 1982. 272 с.
5. Селиверстова О. Н. Труды по семантике. Москва : Языки славянской культуры, 2004. 960 с.
6. Тараненко О. О. Полісемія. *Українська мова. Енциклопедія*. Київ, 2000. С. 502–503.
7. Словник української мови: в 20 т. Т. 1–9. Режим доступу: <https://services.ulif.org.ua/>
8. Франко І. Галицько-руські народні приповідки. Т. 3. Вип. 2. Львів, 1909.
9. Vocabolario della lingua italiana di Nicola Zingarelli. Lo Zingarelli, 2010. 2704 p.

**TO THE ISSUE ON THE DETECTING OF LEXICO-SEMANTIC OPTIONS OF
POLYSEMANTIC VERBS (ON THE MATERIAL OF THE VERB ZALYSHYTY)**

Zhuikova M. V.

Lesya Ukrainka Eastern European National University

This article focuses on the issue on dividing of the continuum of the polisemantic verbs usage into separate lexical-semantic options. It is demonstrated that for this it is necessary to distinguish semantic components that are relevant for each type of situation. Metalanguage of semantic description, proposed by Yuri Апресян, is used to construct the analytical definitions of some of the meanings of the verb *zalyshyty*.

The article is aimed at analyzing definitions of two different meanings of a Ukrainian polysemantic verb *залишити* (‘to leave’) which are connected with movement of a person in space. These two meanings and some of their variants are embodied in the following contexts: *Він залишив машину біля будинку* (‘He left his car near the house’); *Він залишив парасольку в автобусі* (‘He left his umbrella on the bus’); *Ввечері він залишив готель* (‘He left the hotel in the evening’) and *Він залишив навчання в університеті* (‘He left school’). We differentiate between these meanings considering interlingual situations as well as the differences in the referent extralingual situations that verbs used in these meanings denote. The definitions, offered in the article, meet the fullness, consistency and non-tautologism requirements that were developed by the linguists of Moscow School of Semantics and one of its founders Yuri Апресян.

An essential condition needed to build an adequate definition of a verb or a separate lexical-semantic variation is, on the one hand, detecting its semantic actants, and on the other hand, singling out the relevant features of extralingual situations that create its uniqueness and help differentiate the semantics of one word from the semantics of other words. When forming such a definition, the most suitable tool is metalanguage of semantic description that contains monosemantic units only. As our analysis of two meanings of the verb *залишити* (‘to leave’) has shown, only part of extralingual situations is immediately comprehended by a conscious subject. First of all, these are the two following components of situations: ‘finding a subject or an object in a definite locative’ and ‘movement of an object in space’. Other situation components that we singled out for two meanings of the verb *залишити* (‘to leave’) and their three variants that also detect high degree of relevance, cannot be perceived by receptors. These are the following characteristics: ‘the subject has potential ability to move an object from a locative’, ‘moving an object from a locative is a behavioral norm in the society’, ‘at T1 moment the subject does not make any decision about an object’. These features do not have any external manifestations and cannot be observed. Similar situational characteristics can be comprehended only by means of introspective observations made by a linguist.

Key words: predicate, polysemy, lexical meaning, lexico-semantic option, metalanguage, dictionary definition.